

МУҲАММАД ШАРИФ ГУЛХАНИЙ ВА УНИНГ „ЗАРБУЛМАСАЛ“ АСАРИ ҲАҚИДА.

Муҳаммад Шариф Гулханий XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг биринчи ярмида Қўқон хонлигида яшаб ижод этган санъаткор шоир ва моҳир масалчидир. У ўзбек классик адабиётига ўзининг ажойиб лирик шеърлари билан кириб келди. Гулханий яратган ғазалларда энг яхши инсоний фазилатлар: ватанпарварлик, халқпарварлик, вафодорлик, камтарлик улуғланади, уларда шоирнинг ўз замонасидан норозилиги ҳам кўзга яққол ташланиб туради. Бу асарлар Гулханийнинг инсон кечинмаларини жозибали, ғоят таъсирчан тарзда бадний ифодалаш маҳоратини эгаллаган ўткир шоир бўлганидан далолат беради.

Гулханий ўз шеърларини бир девонга тўплаганлиги ҳақида маълумотлар бор, лекин ҳалигача бу девон топилмаган. Қўқон хони Умархон саройидаги шоирлар бошлиғи бўлган Абдул Карим Фазлий — Намангоний томонидан 1821 йили тузилган «Мажмуаи шоирон» тазкираси орқали Гулханийнинг ўн икки ғазали ва бир қасидаси бизгача етиб келган.

Гулханийнинг энг муҳим ижодий фазилати шундан иборатки, у XIX аср фольклористи сифатида ўзбек халқининг донишмандлигини ифода этган масаллар, мақолларни тўплаб, ўзининг машҳур «Зарбулмасал» асарини яратди. Гулханий «Зарбулмасал»ни яратишда халқ оғзаки ижоди билан бирга буюк ҳинд масали «Қалила ва Димна»дан, Фирдавсий, Жомий, Ҳофиз Шерозий, Муслиҳиддин Саъдий, Алишер Навоий каби улуғ ва мўътабар шоирларнинг асарларидан ҳам фойдаланди.

Гулханийнинг «Зарбулмасал» асари катта ҳажмдаги масаллардан бўлиб, Япалоққуш билан Бойқуш орасидаги қудачилик воқеасини ифода этади. Ҳажмининг катталиги, повесть ёки ҳи-

коя каби воқеаларнинг бир-бирига боғланиб бориши, шу воқеаларга боғланиб масалларнинг ва мақолларнинг берилиши, мураккаб сюжет чизиги ва композицияга эга бўлиши нуқтаи назардан Гулханийнинг «Зарбулмасал» асари бошқа ёзувчиларнинг масалларидан фарқ қилади ва кўпроқ «Калила ва Димна»га яқин туради.

Гулханий «Зарбулмасал» асарида ўз даврининг энг актуал масалаларини бадий ифодалиб берди. Феодал синфининг чириб бориши, бу синф хулқ-атворининг таназзули, мамлакатнинг вайронлиги «Зарбулмасал» асарида аллегорик образларда ўз ифодасини топган. Хусусан, ҳаётий образлар, реалистик саҳналар, характерли портретлар (Япалоққуш, Бойқуш, Шўранул, Қўрқуш, Қордон ва бошқалар), ҳажвий бўёқлар, фалсафий муҳокамалар—буларнинг ҳаммаси масалнинг энг муҳим эстетик фазилатидир.

Гулханийнинг «Зарбулмасал» асаридаги кучли бадий приёملардан бири шуки, унда ҳар бир салбий образ бир-бирининг хулқ-атворини аямасдан фош қилади. Масалчининг халқ орасидан тўплаган «Зарбулмасал»нинг асосий қаҳрамонлари қушлардир. Унда энг йиртқич қушлардан тортиб оддий қушларгача намоён бўлади, баъзан йўл-йўлакай ваҳший ҳайвонлар (маймун, тулки), уй ҳайвонлари (туя, бўталоқ, эшак), ҳашаротлар (чаён) образлари ҳам асарда кўзга ташланади. Лекин буларнинг ҳар бири инсонларнинг хулқ-атворини, қилиқларини, характерини, турмушини ифода этади. Шу билан бирга, асарда бир қатор кишиларнинг реалистик образлари ҳам гавдалантирилган. Зотан, Гулханий меҳнаткаш халқ турмушини яхши биларди. У камбағал деҳқонлар, косиблар, чоракорлар, қароллар, гўлоҳлар, чўпонлар, катта ер эгалари, амалдорлар, тўқувчилар, олимлар, руҳонийлар ва бошқаларнинг ҳаётини, характерини, ички оламни диққат билан ўрганди. Бу кузатишлар шонрга «Зарбулмасал»да мисгар Холбоқи, пўстиндўз Едгор булотқи, Қўчқор сўфи, Ашур йиртиқ қассоб, Умар кафишдўз, Муҳаммад хўжа муфти, Ниёзча оғалиқ каби ҳаётий шахсларнинг сатирик образларини яратиш имконини берди. Бу образлар Япалоққуш ва Бойқуш орасидаги воқеалар билан бевосита боғланади ҳамда масалнинг композициясини тўлдириш учун хизмат қилади.

Асарда тасвирланган образларнинг кўпчилиги — улар хоҳ ҳайвонлар, қушлар образи, хоҳ кишилар образи бўлсин — ярамас иллатлар сифатида гавдаланади. Феодалларга хос очкўзлик, шухратпарастлик, мақтанчоқлик кўпроқ Бойўғли, Қордон, Япа-

лоққуш образларида мужассамлантирилган бўлса, кишилар, ҳайвон ва ҳашаротлар образларида ярамас хулқлар — калтабинлик, фаросатсизлик, манманлик ва бошқалар ифодаланади.

Гулханий ўзи яратган образларнинг хусусиятларини хилма-хил бадий приёмлар билан очиб боради: баъзи ўринларда уларни ўзи характерлайди, образларнинг бутун қилиқларини, ички дунёсини китобхонга атрофлича намойиш қилади. Масалан, шоир Япалоққушнинг барча дўстларини бир-биридан бадтар игвогар, хасис, риёкор сифатида тасвирлар экан, Шўранулни — қаргани шундай гавдалантиради: «Япалоққушнинг бир Қарга дўсти бор эди, Шўранул (Қарга) қушлар кўзига гўл, ўз ишига пишиқ, ҳаромзодан таррор, ўғри мушук, ҳариф солор, давлатмандлар аснофнда мумсик беор, ҳар ерда ўлакса устида тайёр. йигирманинг бешини мустаҳиққа бериб, ўн бешини қўйнига урган. тумшуги шоҳ Зокирбой кафшфурушнинг тумшугига ўхшар экан». Кўрамизки, автор юқоридаги қисқа, ихчам, лекин аниқ, образли тасвирда Шўранулнинг бутун характерини, хулқ-атворини чизиб беради.

Масалнинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, сатирик образларнинг характери, асосан, уларнинг ўзаро муносабатлари, суҳбатлари давомида фош бўла боради. Бойўгли, Кўрқуш, Кордон, Япалоққушлар бир-бирларининг иллатларини аямай очиб ташлайдилар. Асардаги бошқа образлар — кишилар, ҳайвон ва ҳашаротларнинг ярамас хислатлари ҳам кўпроқ қушларнинг ўзаро суҳбатлари давомида намоеън бўла боради. Масалан, Кордон Бойўглининг хасис-мурдорлигини, минг чордевордап бир чордевор кам бўлса, қизипи бермаслигини, ўтакетган такаббур ва худбинлигини фош қилиш билан бирга унинг қариндош-уруглари ҳам худди шундай характерга эга эканлигини, уларнинг фақатгина ўз шахсий манфаатини кўзлашини, риёкорлигини, таъмагир, ахлоқсиз ва тарбиясизлигини аямай фош этади. Унинг Бойўгли билан суҳбати давомида Ниёзча оғалиқ, Бобожон Ашур Али каби ёлгончи, нодон, мақтанчоқ шахсларнинг ҳам иллати таъқид қилинади:

Ўзини гоҳ мулло олур, гаҳ гақий,
Ниёзча оғалиқ хуш аҳмақий.

Ҳама ишга ёлгон сўзи дастгир,
Сўзин сарф этиб қорнин айларди сир.

Бу Ниёзча оғалиқнинг характери, Кордон Бойўглининг иккинчи қаришдошини қуйидагича тасвирлайди:

Бобожон Ашур чўлоқу Али бири,
Хўқанд мулкида аҳмақи нодири.

Кордон ҳар икковини ёмон ниятли (фаж), бадбуруш (лаж) шахслар сифатида фош қилади. Кўрқуш ва Кордон суҳбати давомида эса Кордоннинг ҳеч бир ишининг уддасидан чиқмайдиган, лақма бир шахс эканлиги намоёни бўлади. «Сенинг исмингни Кордон қўюбдурлар,— дейди Кўрқуш,— ишни билиб қилсанг керак эди ва ҳеч иш билмас экансан, Кордон исмингининг аксини қўйсалар керак эди... Сенинг кордонлигининг кулол мўндида сув ичгандек экан ва бўзчи белбоқга ёлчимас, дегандек бўлди». Кўрқушнинг бу сўзлари орқали аристократ (оқ суяк)лар табақасининг хулқ-атвори фош қилинади. Ҳақиқатан ҳам, хон атрофини ўраб олган амалдорлар, феодаллар, руҳонийлар юрт-эл учун эмас, фақат ўзининг шахсий манфаатини кўзлаган, халқни талон-торож қилган, ўзаро низоларга, мамлакатнинг вайрон бўлишига сабабчи бўлган, ор-номусдан узоқ шахслар эдилар. Гулханий бу табақанинг бутун аҳволдан хабардор эди, шунинг учун ҳам Гулханий бу образларнинг қиёфасини ҳаққоний тасвирлайди.

Асарнинг муҳим фазилатларидан яна бири шундаки, шоир ўзи тўплаган мақоллардан образлар характерини очишда моҳирлик билан фойдаланади. Масалан, Кўрқуш Япалоққуш билан суҳбат қилаётганда суҳбатдошининг ғайри инсоий хулққа эга эканини, қаллоблигини фош этар экан, «Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуйилмас» мақолини ишлатади. Кордон билан Бойқуш суҳбати вақтида Бойўглининг қўполлигини Кордон: «Яхшилар топиб сўзлар, ёмонлар қошиб сўзлар; ит калласини силасанг, табақда турмас»,— мақоллари билан фош қилса, Бойқуш ҳам Кордоннинг ўз амалига бино қўйиб, ўзини катта олганидан аччиғлини: «Сўзни айтгил уққанга, жонни жонга суққанга, айтиб сўзни нетарсан, онадин ёмон туққанга»,— дейди. Бу мақоллар феодал табақасининг сирларини фош қилишга қаратилган, улар Кўқон хони Умархон замонасидаги йирик феодалларнинг ахлоқий бузуқлиги, хасислиги, шуҳратпарастлиги, маишатпарастлиги, худбинлигини очиб ташлашда муҳим восита вазифасини бажарган.

Гулханийнинг «Зарбулмасал» асарида Кўрқуш ижобий образдир.

Кўрқуш бошқа образларнинг (Япалоққуш, Кулонкир султон, Бойўғлининг) хулқ-атворини, ярамас хусусиятларини аямай фош қилиш билан бирга улар орасидаги низоларни тугатишга ҳаракат қилади, Кулонкир султонга тўғри ва одилона маслаҳатлар беради: «...улуғнинг даргоҳида дониш ва аҳли хирадманди боҳуш ҳар қанча кўб бўлса ҳам оз бўлур. Хусусан, подшоҳ одилга уч тоифадин гузир ва чора йўқдур: аввал олими боамал..., иккинчи вазир соҳиби раъй... учинчи муноси рост навис... ҳоло бу турган ошхўр... таом емоққа ҳозир, маслаҳатга ақли қосир...»

Гулханий Кўрқушнинг бу сўзлари орқали Қўқон хони саройидаги аҳволга ўз муносабатини билдиради, амир Умархон саройида ҳам «таом емоққа ҳозир, маслаҳатга ақли қосир» амалдорлар кўплаб топилишига ишора қилади. Шоир фикрича, худди ана шундай амалдорлар туфайли мамлакат харобазорга, бойўғлилар маконига айланган эди.

Ижобий фазилатларни улуғловчи, ёвузликни фош этувчи «Туя билан Бўталоқ» масали, «Айния ва Раббо» ҳикояси ҳам Кўрқуш тилидан ҳикоя қилинадн. Бу асарларда Гулханийга ҳос халқпарварлик, инсонпарварлик яққол намоён бўлади. Шоир эрксиз, қашшоқ халқнинг тарафдори бўлиб майдонга чиқади, феодалларни инсонпарварликка, раҳмдилликка, халққа ғамхўр бўлишга даъват этади. Шундай қилиб, Кўрқуш образида донишманд, халқпарвар кишиларга ҳос хислатлар ифодаланди.

«Зарбулмасал» 400 га яқин мақол, кичик масаллар ва ҳикоялардан ташқари учта йирик масални ҳам ўз ичига олади. Бундай масаллардан бири «Маймун билан Нажжор»дир. Унда дурадгор (Нажжор) ҳамда Маймун образи берилди. Нажжор ақлли, уста ҳунарманд, ўз касби, меҳнати билан кун кўрувчи шахс. Гулханий Нажжор образи орқали ҳунар аҳлини улуғлайди. Маймун эса бирор ишнинг уддасидан чиқа олмайдиган, мақтанчоқ шахснинг аллегорик образидир.

«Туя билан Бўталоқ» масалида эса туя, Бўталоқ ва Сорбон (туякаш) образлари орқали муаллиф XIX аср меҳнаткаш халқининг фожиали ҳаётини ифода этади. Хусусан, Гулханий «Тошбақа билан Чаён» масалида китобхонларни душманга қарши ҳушёр бўлишга, унга қарши кураш олиб боришга чақиради.

Демак, Гулханий «Зарбулмасал» асарида қушлар образи орқали аристократ табақасини қаттиқ танқид қилади.

«Зарбулмасал» асари ўқувчиларнинг билим савиясига мослаб ишлади. Шунни қайд қилиб ўтиш керакки, «Зарбулмасал» нинг тили, хусусан, ибора, ифодалари анчагина мураккабдир; шу билан бирга, унда арабча ва форсча сўзлар, тожикча иборалар, мақоллар ҳам кўпгина учраб туради.

Ўқувчиларга тушуниш енгил бўлсин учун асарнинг охирида арабча, форсча ва баъзи ўзбекча сўзларнинг луғати, асарнинг ҳар саҳифаси охирида қийин жумлалар, ибора ва ифодаларнинг маъноси берилди; тожикча жумлалар таржима қилинди. Ўқувчилар тушунилмаган сўзларнинг таржимасини китобнинг луғат бобидан, қийин ибора, ифодаларнинг маъносини ҳар саҳифанинг охирида берилган изоҳлардан топадилар,

Д

овийлар андоғ ривоят қилурким, илгариги айёми нофаржомда Фаргона иқлимида Кайқубод¹ отлиғ подшодин қолган бир эски шахристон бор эрди². Анда бир Бойўғли деган ватан тутмуш эрди³. Аммо анинг ҳавоси хуш ва боди дилкаш. Сабза раёҳин, анвои гуллар, чечаклар касратидин қўрғонға қўнғон чоғда товуснинг парларидек турланиб, мунаққаш кўринур эрди ва анинг ёнида — бир ёғочлик⁴ ерда Япалоққуш маскани — ота-бобосидин қолғон жойи бор эрди. Аммо Бойўғлининг бир қизи бор эрдики, меҳри ховарий юзига банда эрди⁵.

Оразидин шамсу қамардур хижил,
Сўзларидин шаҳду шакар мунфанл,
Ҳосили умри эди ул бойнинг,
Оти Гунаш бону ўшал ойнинг⁶.

¹ Кайқубод — эрамиздан аввал VII—VI асрларда ўтган Эрон шоҳларидан бирининг исми; кай — ҳукмдор, подшо маъносиде ишлатилади.

² Ҳикоя айтувчилар шундай ҳикоя қиладиларки, илгариги бахтсиз бир замонда Фаргона мамлакатиде Кайқубод отлиқ подшодан қолган бир эски катта шаҳар бор эди.

³ Унда Бойўғли деган бир қуш яшар эди.

⁴ Бир ёғочлик ер — ўн икки минг қулоч (тахминан ўн икки километрдан ортиқроқ) масофа.

⁵ Шарқ қуёши унинг юзига қул эди. Шоир: «Унинг юзи шарқ қуёшидан ҳам гўзал эди», — демоқчи.

⁶ Унинг юзидан қуёш билан ой уялади.

Унинг сўзларидан асал билан шакар хижолат бўлади.

Бу қиз бойнинг бирдан бир фарзанди эди.

У ойнинг оти Гунаш бону эди.

Ва ул қиз офтоби олам тобдек ҳар хомни пишируб¹, ҳеч махлуқ ани кундузи кўрмоққа чораси йўқ эрди² ва ул қиз юзини яшурур эрди. То баҳаддики, аломати булуғ зоҳир бўлуб³ тиши чиқиб, кўзи сузулиб, овози бузулиб, онасининг тўғри сўзлаганига эгри сўзлай бошлади...

Япалоққуш Кўрқушини имлаб олиб, ёнида ўтқузиб айтдики:

Зонки дар офоқ эн барноу пир,
Ҳеч кас аз жуфт надорад гузир.⁴

Бизнинг қурратул айнимиз эр етибдур,⁵ бир ерда муносиб маслаҳат қилали: Бойўғлиннинг бир чиройли қизи бор эмиш, деб айтурлар. Бизнинг тарафдин совчи бўлуб боринг. Ҳар қанча қалини бўлса топилур.

Айда Кўрқуш айди: «Бор мақтанса топилур, йўқ мақтанса чопилур»,— деган яхшиларнинг масалидур. Бойўғлиннинг оғзининг бурчидин чиқор: «Минг чордевор қизимнинг қалини», деб. Ҳоло... подшоҳимиз... Умархон... замонларида... бир бўш чордевор топилмас, уялурмиз. Нечукким, айтмишлар: «Елгон масал турмас»⁶, «Уят — ўлимдин қаттиг». Яна айтмишлар: «Эрмон ёғочининг эгилгани — сингани, эр йигитнинг уялгани — ўлгани»...

Анда Япалоққуш айди: «Мен сизни билимлик ва маънидин бохабар киши фаҳмлаб эрдим, «Карнай мисдин, балғам исдин» бўлурини билмас экансиз. «Кўр тутганини қўймас ва кар эшитганини қўймас».

Анда Кўрқуш айди: «Мен хотун олмоқ таманноси фарқоби эмасман⁷, нечукким айтмишлар: «Дала-тузни сув олса, қўнғир гозни тўшидин, қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг тошидин»⁸.

¹ У қиз оламни ёритувчи офтобдек товланиб, ҳар бир хом нарсани пиширар эди.

² Бирорта махлуқ уни кундузи кўра олмасди.

³ Унда балоғатга етишиш белгилари кўрингач, ...

⁴ Бу дунёда бўлган ёш ва қарининг жуфтсиз бўлиши (уйланмаслиги) мумкин эмас.

⁵ Бизнинг кўз қорачиғимиз (бизнинг фарзандимиз) йигит бўлиб етишибди.

⁶ «Елгон масал турмас» жумласи «мақол ёлгон фикрни ифода этмайди» маъносини акс эттиради. «Елгон масал турмас» жумласидаги «масал» сўзи «мақол» маъносида ишлатилган.

⁷ Мен уйланиш орзусига фарқ бўлган эмасман («мен уйланиш ниятида эмасман» маъносида).

⁸ Қир-далани сув босса, қўнғир гознинг тўшига чиқади, қулоқсизга сўзласанг, қулоғининг ташқарисида қолади.

Анда Яналоққуш айди: «Бурноғиллар масалидурким, «Битар ишнинг бошига — яхши келур қошига». Яна бири булки, «Бемор тузалгуси келса, табиб ўз оёғи бирла келур».

Анда Кўрқуш айди: «Бўл! Оғиз бўлма, оёқ бўл», эшитмадингмуки, «оёқ югуруги ошқа, оғиз югуруги бошқа».. Сен ким, Бойўглининг эшигига киши юбормоқ ким? Ҳеч билмасмусанки, «тег-теги бирла, тезак қопи бирла».

Анда Япалоққуш айди: «Андин бизнинг нима камлигимиз бор?...»

Анда Кўрқуш айди: «Борлиқдин мақтанма, «Мақтанган қиз тўйда уялар» ва яна айтмишлар: «Ўзини мақтагани ўлумнинг қоровули». Сенинг аҳволинг оламга маълумдир. «Ойни этак бирла яшурса бўлурму?», «Чумчуқ семурса, ботмон¹ бўлурму?», «Олакўзанақ ола бўлса ҳам, арслон бўлмас, олатўғаноқ олгур бўлса ҳам, аҳволи маълум».

Анда Япалоққуш айди: «Иштонсиз тиззаси йиртиққа кулар»,— дегандек, сен бизни фақир-нотавон кўрдингму?² Бундан беҳабар ўхшарсанки: «Чўбин хор тутсанг, кўзга тушар». Бор, мен бирла сўзлашгунча, Бойўгли бирла сўзлашгил.

Анда Кўрқуш айди. «Эй Япалоқ, андоқ бўлса, куёв бўлур ўғлингнинг отини айтгил».

Анда Япалоққуш айди: «Ўғлимнинг номуборақ оти Кулонкир султондур».

Анда Кўрқуш айтур: «Мундоғ фаҳм ва хирад сар манзилидин ўтган кишиларни кўрган эмасман³. Эчкунинг оти Абдулкарим бўлурга сўз керак⁴. Бурунгилар анинг учун: «Эби бирлон сўзлаганининг қурбони бўл»,—деган эканлар. Кулонкир султон от қўй-

¹ Ботмон — оғирлик ўлчови бўлиб, турли жойда турлича ишлатилади, яъни 2 пуддан 11 пудгача ишлатилади.

² Сен бизни камбағал ва заиф, ҳеч нарсага кучи етмайдиган деб ўйладингми?

³ Бундай фаҳм ва ақлга эга бўлган кишиларни кўрган эмасман.

⁴ Утмишда Абдукарим дейдиган бир қассоб бор экан. Бу сдам эчки билан қўй гўштини аралаштириб қанарага осар ва харидорларни алдаб эчки гўштини ҳам қўй гўшти деб сотар экан.

Харидорлар бошқа қассобдан гўшт олганларида эчки гўштини аввалги қассобнинг номига нисбат бериб: «Бу Абдукаримнинг гўшти эмасми?» — деб сўрар эканлар. Шу муносабат билан эчкининг оти Абдукарим деб аталиб кетган.

моқ сенинг ҳаддингму. Бу от — Ҳумо, Уқоб, Қарчиғай, Баҳрин, Лочин, Итолгу қушларнинг салотинидурлар, аларга муносиб от турур».

Анда Япалоққуш айди: Илгару ўтган яхшилар масалидурким: «Яхши нафас — ярим мол», бари боламнинг асбоби кулонкирлиги минкори билан чагалидин маълум ва равшан эмасдурму?»¹

Анда Кўрқуш айди: «Рост айтурсан, «Кўчқор бўлур қўзининг пешонаси дўнг бўлур, ого бўлур йигитнинг пешонаси кенг бўлур». «Чучварани хом санабсан» ўхшарки, «отаси урмас қўнғизни, боласи урар тўнғизни», деган сўзга ишонма. «Ҳалво деган бирла оғиз чучумас».

Такая бар жойи бузургон нотавон зад багаззоб,
Магар асбоби бузурги ҳама омода куни².

Сенинг бу сўзинг қарчиғайлик дағдагаси куланг бошига туюшуб дуррож шикорин ихтиёр қилиб, ўзи балчиққа ботиб қолганга ўхшар. Ори, ҳаддидин ҳар кишиким ошса, жазоси мундоғ бўлур. Бу сўзинг тафсиллини «Силсилатуз заҳаб»³дин топ. Бурунгилар масалидурки: «Аёз⁴, ҳаддингни бил, барчани қўй, ўзингни бил», «Наманган — шаҳри вайрон, оти улуғ, суфраси қуруғ», «Уйда чакса уни йўқ, том бошида қўш танур», «Сичқон сиғмас ишиға, галвир боглар думиға»,— деган иборат сенга содиқ келур⁵.

Анда Япалоққуш айди: «Эй Кўр, бас, куланг қарчиға ишини қилурман деб, балчиққа ботиб ўлганини менга ҳикоят қилурсан, ман ҳам бийно ва нобийно ҳикоятин билурманки, нобино бино сўзини қулоққа олмай, ўз хижолатидин ўзини илонга чақтириб ҳалок бўлди. Сенга гапирсам, бу муҳим кайр кечга қолур. Бу ҳикоятнинг баён воқеасини истасанг «Қалила ва Димна»⁶ дин топ».

Анда Кўрқуш айди: «Эй бесабр, ...сен ўз яроғингни қилгунча

¹ ...боламнинг кулонкирлик сабаблари тумшуғи билан чагалидан маълум ва равшан эмасми?

² Улуғларнинг жойига суяниб, беҳуда мақтанма. Аввал улуғликининг ҳамма шартларини тайёрла.

³ «Силсилатуз заҳаб» («Олтин занжир») — машҳур шоир Абдураҳмон Жомийнинг «Ҳафт авранг» («Етти тахт») асаридagi дostonлардан бири.

⁴ Аёз — Маҳмуд Ғазнавийнинг энг яқин вазирларидандир.

⁵ ...иборалар сенга тўғри келади.

⁶ «Қалила ва Димна» машҳур ҳинд масаллар тўплами бўлиб, Ғаиб ва Шаҳк тилларига таржимаси килинган.

сабр қилсанг хўбдур. Сабрини яхшилар андоғ таъриф қилмишларки:

Сабр билан баста эшикдур кушод,
Сабр билан топди эранлар мурод.
Сабр сенинг дардинга дармон бўлур,
Сабр билан хор гулистон бўлур,
Шўра замин боғ ила бўстон бўлур.
Баста эшик очғусидир сабр, бил,
Сабр қилу, сабр қилу, сабр қил¹.

Ва айтмишларким,

Сабр қилсанг, ғўрадин ҳалво битар,
Бесабрлар ўз оёғидин йитар.

Япалоққуш айдики: «Ори, балоға сабр, қазоға рози бўлмоқдин ўзга чорам йўқ, лекин сабрнинг жойи билан ҳузн ва андуҳдин бўлак нимарсаси йўқ². Сабр қилиб, яхши иш қўлдан кетса, ўхшамас»...³

Анда Кўрқуш айди: «Емонға ўлим... муҳим хайр ишига юборур киши бу навъ бўлурму?»⁴ Эшитган эмасмусанким, яхшилар айтибдурларким, ширин-ширин сўзласанг, илон инидин чиқар, аччиқ-аччиқ сўзласанг мусулмон динидин чиқар». Сенинг бу ношо-йишта сўзингга бормасман. Тожикнинг бир масали борки: «Зўри беҳуда миён мешиканад»⁵.

Анда Япалоққуш айди: «Сен манноун лилхайр» ўхшарсан⁶, сендин совуқ ҳасад иси келур».

Анда Кўрқуш айди: «Мен совуқ ҳасад қариндоши эмасман, сени хўб билурманким, «Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас», дерлар. «Ҳаромзоданинг қуйруғи бир тутам. Менга кўп юз келтурсанг, нечукким, қадимғи яхшилардан бир масал қолибдур: «Яхшилик қил сувға сол, сув билмаса, болиқ билур, болиқ

¹ Сабр қилиш билан ёпиқ эшик очилади, сабр қилиш билан мардлар муродига етади. Сабр сенинг дардинга дармон бўлади, сабр билан тиконли ерлар гулистонга, шўрالي ерлар боғу бўстонга айланади. Епиқ эшик сабр қилиш билан очилади, шунинг учун сабр қил, сабр қил ва сабр қил.

² Лекин сабр қилиб, баъзан киши қайғу-алам (ҳузн, андуҳ) га дучор бўлади.

³ Сабр қилиб, яхши иш қўлдан кетса, тузук бўлмайди.

⁴ Муҳим хайр ишига юборадиган киши шундай бўладими?

⁵ Беҳуда зўр уриш бел синдиради.

⁶ Сен яхшилик қилишга тўсқинлик қилувчига ўхшайсан, ;

Бориб анга кесди яғоч решасин,
Қўйди ўшал ерда унутиб тешасин.

Ўзга тоқға бордию кесди яғоч,
Ермоқини қилди магар ул илож.

Болта била бир учини ёрди ул,
Пона қўюб, теша сари борди ул.

Гушти баногоҳ анга Маймун кўзи,
Оқилу доно санаб ул дам ўзи.

Айди: «Улус ичра бу бир касбдур
Касбин бошина кийсанг насбдур.

Кисан пурзар эмиш элга ҳунар¹,
Беҳунар элни дедилар: реши хар².

Мен дахи нажжорликни ўрганай,
Болаларим барчасига ўргатай».

Жаҳд қилиб турди равон боргали³,
Яъни яғоч қолмишини ёрғали...

Минди яғоч устига Нажжордек,
Косибди пуркардан пуркордек⁴.

Кетди ҳунар шавқи била ғуссаси⁵,
Тушди яғоч айрисига думчаси.

Балки недин бўлди тутулмоқлиғи,
Мумкин эмас ўлди қутулмоқлиғи.

Одами жинсида йўқ қиссаси,
Қолди аннинг думчасининг ҳиссаси.

Билгилки, Маймун нажжорлик қилурман деб қўлга тушуб
эртадан кечгача калтак бирла уруб ўйнатиб балоға гирифтор
бўлгондек, сен ҳам муҳим хайр ишини битиролмай мулла Исо

¹ Ҳунар халқнинг ҳамёнини олтин билан тўлдиради.

² Ҳунарсиз кишини эшак яғри — нодон, аҳмоқ дейдилар.

³ Астойдил ҳаракат қилиб ўша томонга борди.

⁴ Тажрибали устадек.

⁵ Ҳунардан хурсанд бўлиб, гами кетди. («қилаётган ишига
берилиб кетиб, ўзини унутди» маъносига)

авлиё бирла Абдурахмон офтобачидек халқнинг лаънат сўзини чиқмай юрма. Ёмон иснод сендин қолур¹.

Кўрқуш айди: «Мен ҳам бу ишда ҳаммолликка равом йўқ², лекин тақдир билур.

Одами кўб ҳийлау тадбир этар,
Лек ишини охири тақдир этар.

Сен теваининг бўтаси онаси бирла мунозара қилгонидин хабарсиз ўхшарсан».

Ҳудхуд айди: «Ҳикоят қил».

Кўрқуш айди:

— Вор эди Фарғонада бир сорбон,
Теваси бор эрди туғди ногаҳон.

Аҳлу аёли анинг бас эрди чўх³,
Озуқидин кулбасида нарса йўқ.

Ҳосили дунё эди бир теваси⁴,
Эмадиган орқасида бўтаси.

Бир куни ул тевасини қўмлади,
Ортадиган юкларини жўблади.

Юки оғир эрди ва ҳам йўл йироқ,
Уртади тайлоқини нори фиरोқ⁵.

Фасли тамуз эрди: ҳаво кўб исиг,
Йўлда темирдек эди қумлар қизиқ.

Оч ўтина куйди анодин жудо,
Модарининг меҳрида эрди адо⁶.

Жаҳд ила етмай аносин кейнидин⁷,
Қумда куярди ғами ул сийнадин⁸.

¹ Сўздан ёмон от қолади.

² Мен ҳам бу ишда ҳаммоллик қилишни истамас эдим.

³ Оиласи катта эди.

⁴ Туясидан бошқа ҳеч нарсаси йўқ эди.

⁵ Айрилиқ ўти туянинг боласини ўртади.

⁶ Онадан жудо бўлиб, очлик ўтига куйди,
Онасининг меҳри ўтида адо эди.

⁷ Ҳаракат қилса ҳам, онасига етди олмай...

⁸ Ҳам қумда, ҳам қалбдаги ғам билан куярди.

Оғир юки йўлда ўшал сорбон,
Йўлда чўкурди тузатай деб равон¹.

Бўтаси бориб эди орқосидин,
Ёнди ҳароратлари яғмосидин².

Бўзланиб айди:— Ҳало бераҳм онам,
Куйдию ёнди, туташти танам.

Аста-аста юрсанг, бўлгай на ғам,
Сийнаи сутингдин эмай дам-бадам».

Айди аноси боласига бёқиб,
Кўзларининг ёшлари сувдек оқиб:

«Кўрки, бурундуқ³ кишининг қўлида,
Бу кишининг кўзлари ўз йўлида.

Менда агар зарра каби ихтиёр
Бўлса эди, бўлмас эдим зери бор⁴.

Бурунғилар масалидурким: «Қизни ким суймас, қимизни ким
ичмас», «Қарнайчидин нима кетар, бир пуф».

Анда Ҳудҳуд айди: «Ори, амонат сўзга амин бўлмоқ яхши-
лар меваси турур⁵. Сен дахи кулни ўз кўмочинг устига тортма⁶
на баҳодир дурадгордек тешани ўз тарафингга чопма⁷.

Монандаи арра бош дар илми маош,
Гоҳе сўйи худ мекашу, гоҳе мепош⁸.

Монанди арра бўл, ду жонибга камоҳаққуҳу тушуб сўзла-
гил...»⁹ деб видолашиб кетди.

¹ Туякаш юкни яхшилаб тузатайин деб, туяни чўқтирди.

² Иссиқликнинг талон-торожидан ёнарди.

³ Бурундуқ — туянинг бурнидаги тоғайни тешиб тикиб қўйи-
ладиган ёғочга бурундуқ дейилади. Мазкур бурундуққа арқон
боғланади, арқон эгасининг қўлида бўлади.

⁴ Менда агар заррача ихтиёр бўлганида эди, мен юк тагида
бўлмасдим.

⁵ Амонат сўзга хиёнат қилмаслик яхшиларнинг одатидир.

⁶ «Сен ҳам фақат ўз фойданг тўғрисидагина ўйлама», маъ-
носида.

⁷ Ўз манфаатининг кўзлама.

⁸ Мазмуни: Тирикчилик илмида арра сингари бўл, баъзан
(аррани) ўз томонингга торт, баъзан (қипиқни) сочиб юбор.

⁹ Аррага ўхшагил, икки томонга адолат билан сўзлагил.

Алқисса, Кўрқуш йиқила-сурила Кулонкир султон даргоҳига равона бўлуб, сарманзилига етди. Кўрдиким, ажаб шаън-шавкатлик боргоҳи бор эканки, савсан кўб тил бирлан анинг васфидин ожиз ва ҳар турлук муарриф таърифи анинг шаънида ночиз¹:

Кўрди тикилган эди бир боргоҳ,
Боргаҳи хисрави анжум сипоҳ².
Кунгираси кўкка тегиб ўрдалар,
Хаймау хиргоҳу саропардалар.

Бир неча қушлар била ҳамроз ўлуб,
Булбулу қумри била дамсоз бўлуб.

Нағмаи қонунлигини соз этиб,
Даъвийи Фиръавлиғ оғоз этиб³.

Кўрқуш бу асоси боло қиёсни кўруб⁴, боргоҳ дарвозасидин «Салом, ҳай-ҳай!» овозининг савлатидин киролмай ўлтуруб қолди. Кулонкир султон хизматида бир Куйкунак отлиғ қуллари ҳозир эрди. Кулонкир султоннинг Кўрқушга назари тушуб, Куйкунакга буюрдиким: «Бориб ғуломгардишда ўлтурган одамдин хабар ол, муҳтож, мустамандму, ё оч ва яланғочликдин келдиму? Сазовари хайр бўлса, мунда олиб кел».

Анда Куйкунак илгари қадам қўюб, Кўрқушнинг олдиға келиб айдиким: «Эй бобо, қайси ошённи баланддин парвоз қилдингиз?»

Анда Кўрқуш Куйкунакнинг такаббуруна сўзини англаб айтиди: «Эй болам, сен сўрғучи бўлғунча ва мен жавоб берғувчи бўлғунча, иккимиз ҳам ғойиб бўлсак яхшидир».

Анда Куйкунак айтиди: «Яхшилар топиб сўзлар» дегандек, яъни бизни аркон давлат орасида кичкина кўрдингизму? «Кичкина деманг бизни, кўтариб урамиз сизни», ёнки «Куйкунак

¹ Кўрса, шундай ажойиб саройи бор эканки, сафсар гул кўп тилли бўлса ҳам, унинг мақтовига ожизлик қилар ва ҳар қандай таъриф қилувчи, тасвирловчи одамнинг таърифи унинг гўзаллигини ифодамай олмасди.

² Аскарлар юлдузлар каби сон-саноксиз бўлган улғу подшоҳнинг саройидек эди.

³ Қонун номли музика асбобининг нағмаларини созлаб, Фиръавлиқ даъвосини бошлаб.

⁴ Пойдевори баланд бинонини кўриб...

ўз ерида ғоз олур, ҳам ўрдак», «Ўзингни эр билсанг, бировни шер бил».

Кўрқуш анинг худ донолиғини англаб айди: «Эй болам, сен онасиға ўргатган ўғилға ўхшарсан. Бурунғилар масалидурки, «Сигир сув ичгунча бузоқ муз ялар», меҳмон бўлсам, таъзим қилсанг лозим эрди.

Нечукким айтмишлар:

Ғам ҳужум этганда бесомонлигим ўртар мени,
Мезбон хижлат чекар ҳар неча меҳмондур таниш¹.

Боракаллоҳ, меҳмонни сийламоқни сендин ўргандим, деди.

Анда Кулонкир меҳмонга озор берганини англаб, Куйкунакни жеркиб, кўзидин андоғ нари солдиким, қайта кўрмоқлик номумкин бўлди².

Бас, Кўрқушни имлаб, ёнидан жой бериб айдиким: «Эй бобо, хуш келибсиз, маъзур тутунг³ ва ўзингиздек кишилар дебдурларки «Танимасни сийламас».

Анда Кўрқуш сўзга дарафтод бўлди⁴. Ва айдики: «Улуғнинг даргоҳида дониш ва аҳли хирадманди бохуш ҳар қанча кўб бўлса ҳам оз бўлур» Хусусан, подшоҳи одилга уч тонфадин гузир⁵ ва чора йўқдур; аввал, олими боамалки, подшоҳнинг охи-ратлиқ асбобини анга кўргазса. Иккинчи вазири соҳиби раъйки, подшонинг дунёлиқ яроғини тараддудида бўлса⁶. Учинчи, мун-шийи рост навис, қаламзани ниғаҳдор ва шамширзан⁷. Ҳоло бу турган ошхўри жомадарронлар таом емоққа ҳозир, маслаҳат ақли қосир. Қадимги бузург машойихлардин бизга бир масал қолибдурки⁸: «Эрга берсанг ошингни, 'эрлар силар бошингни,

¹ Меҳмон кутувчи — уй эгаси меҳмон ҳар қанча таниш бўлса ҳам, хижолат тартади, чунки шу меҳмоннинг қандай қилиб кўнглини олишни ўйлайди.

² Кўз ўнгидан шундай қувладики, уни қайта кўриш мумкин бўлмади.

³ Бизни кечирнинг, уэримизни қабул этинг.

⁴ Кўрқуш сўзга киришди.

⁵ Хусусан, одил подшоҳ уч гуруҳдан қочмаслиги керак.

⁶ Фикр ва мулоҳазаларга эга бўлган вазир подшога бу дунёда нима керак бўлса, шуларнинг ҳаммасини тайёрласа.

⁷ Ҳақиқатин ёзадиган ёзувчи, ҳукм ва фармонларни ёзиб тарқатувчи котиб посбон, қиличбоз бўлса.

⁸ Бу турган текнихўр ошхўрлар ошга тайёр, маслаҳат беришга ақли кучсиз; қадимги улуг кексалардан бизга бир мақол қолибдирки...

итга берсанг ошингни, итлар чайнар бошингни...» ва яна: «Яхши била юрдинг — етдинг муредға, ёмон била юрдинг — қолдинг уятға» ённки: «Ёмонға ёндошсангиз¹, балоси юқар, қазонға ёндошсангиз, қароси юқар...», «Биз қўй кўрма'сак ҳам, қий кўрган эдук...» Бу тоифанинг оз хизмати, кўб миннати бўлур. «Ҳар ким бу тоифадин мурувват тилабдур, гўё тол ёғочдин зардолу тилабдур...»¹

Кўрқушнинг сўзи Кулонкир султонға бодаи сабуҳий нашъасидек таъсир этди ва насойиҳнинг абири жон комнға турктоз этди². Баҳаддики вужудининг вайронаси маъмур бўлуб, ободонликға юзланди³. Кулонкир султоннинг илгариги меҳмондин қолгон оши бор эди, ани Кўрқушнинг олдига қўйди, айди: «Оз ошға имдод йўқ».

Анда Кўрқуш айди:

Қарам на эрди бахиллик сўзин дединг, эй шоҳ,
Оз ошни бергуча мундин зиёда ўту олов⁴.

Анда Кулонкир султон айди:

«Аз қарам нест бахили қардан,
Хон ниҳодан таоми хўрдан беҳ⁵.

«Оз ошим, ғавғосиз бошим», деб ёлғиз иноят қилинг».

Анда Кўрқуш айди: «Ош эгаси била тотлиғ».

Кулонкир султон айди: «Хўб бўлур, ошга деганда қуруқ калла югурур»,— деб қўл узата берди. Бир емоғлиқ қилдиким, табақ тубига тушди⁶. Кўрқуш ҳар қанча тараддуд қилди, ошни табақ тагида топмади. Анда Кўрқуш айди: «Қаломи мажид тар-

¹ Қимки бу хил кишилардан одамгарчилик, яхшилик кутса, тол дарахтидан ўрик кутгандек бўлади.

² Кўрқушнинг сўзи Кулонкир султонға тонг пайтидаги ичкилик нашъасидек таъсир этди ва насихатларнинг хушбўй ҳиди жон баҳрасига ҳужум қилди.

³ Кўрқушнинг сўзидан Кулонкир султон вужудининг вайронаси обод бўлди.

⁴ Эй шоҳ, сахийлик тўғрисида сўзлаган эднинг, нима учун бахиллик қилдинг?

Оз ошни берганингдан кўра, ўт-олов берганинг яхшироқ.

⁵ Бахиллик қилиш қарамдан эмас, дастурхон ёзилғач, таом емоқ яхшидир.

⁶ Товоқнинг (лаганнинг) таги кўрниди, товоқда (лаганда), ҳеч нарса қолмади.

жимаси турурки, «Енглар, ичинглар, исроф қилманглар». Бу нечук ош емоғлиқдур?»

Анда Кулонкир султон айти: «Бизнинг шаънимизда исроф бўлмас. Нечукким, қиёматлик ҳисоб-жавобини мазмунига боқиб ош едумки, анда ортуқ ҳалол-ҳаромдин ҳисоб олурда, мунда оз-оз олиб, охиратда ҳисобини кўб бергунча, мунда бир олиб, анда бир жавоб берсам яхшидур ва яна «Қуйруғи узун товушқон, ёмон бўлур сўзни бир-бирига қўшган. Туринг, муҳим хайра тааммул қилманг»¹,— деб жавоб берди.

Алқисса Кўрқуш ўрнидан туруб, жадду жадал айлаб, Бойўғли сарманзилига равона бўлуб, қатъи манозил қилиб, муддао девориға боши² ва истидоъ ҳадафиға мурод ўқи тегди³. Замондин кейин Бойўғли Кўрқушнинг келганидан огоҳ бўлуб, анинг олдиға чиқиб «хайра мақдам бирраъси валъайн⁴, хуш келибсиз», деб таъзим бирла кўрушуб, бир-бирининг юзини чўқушиб Бойўғли Кўрқушни уясиға қўндурди ва олдиға моҳазар қўйди. Кўрқуш сўзламасдан бурун таомға туша берди.

Бойўғли айти: «Таом емакда сўзлаб емак яхшидур. Монанд ҳайвондек хомуш таом емак озода мардум шевасидин эрмас»⁵.

Анда Кўрқуш айдиким: «Сўзламакдин ўзга чора йўқ⁶. Лекин илгари ўтган яхшилар масалидурким: «Аввал таом, сўнгра калом», «Айрон тилаб келсанг, челакиниги яшурма», андоғ воқиф ва огоҳ бўлунгизки, сизнинг толеи гардунингиз буржида⁷ саодат партавлик мастуралик садафидин пайдо бўлган, Кулонкир султонга муносиб Гунашбону исмли нозпарвар маҳлиқо қизингиз бор эмиш⁸. Япалоқнинг боласи Кулонкир султонга муносиби кў-

¹ Туринг, муҳим яхшилик ишида ўйлаиб ўтирманг.

² Муддаосига етди, мақсадига етди.

³ Ялиниб-ёлвориб сўраш нишонига мақсад ўқи тегди.

⁴ Қадамлари бош устиға, кўз устиға.

⁵ Хайвонга ўхшаб индамасдан овқат (таом) емак яхши, тўғри кишилар одатидан эмас.

⁶ Жим ўтириб бўлмайди. Сўзлаш керак.

⁷ Бурж — 1) қадимги астрономияда қуёшнинг йиллик ҳаракат доирасидаги ўн икки нуқтанинг ҳар бирига бурж дейилади; 2) қалъанинг чўққиси.

⁸ Шундай хабардор ва огоҳ бўлингизки, сизнинг осмонингиз буржида бахтингизнинг равшан ва пардалапган садафидан пайдо бўлган, Кулонкир султонга муносиб Гунашбону исмли нозқилишга ўрганган ой юзли қизингиз бор эмиш.

руб совчи бўлиб келдим. Сиз бир ширин жавоб беринг. Англаб бориб тараддуд қилали»,— деди.

Анда Бойўғли айди: «Ори, болаинг бўйи етибдур, ўзини сўраб жавоб берсам керак»,— деб туруб қизин олдиға кирди. Айди: «Эй болам, Япалоқ бибининг боласи Кулонкир султон ҳаво хоҳ бўлуб, совчи юбормиш, на жавоб берурсан?»

Анда Гунашбону ойм, начукким рўзғор қизларининг аъло-ларидур¹, «сукут — аломати ризо», дегандек, бошини қуйи солиб ўлтурди. Бойўғли қизининг майлини билиб айдикки: «Бу болиға кўнгли борга ўхшар»,— дегач, қиз тилга келиб айди: «Эй бемаъни чол, соқолингдан уёл. Хомуш турмоқлик жавоби бўйла бўлурму?² Хайр ишиға мутакаллим бўлғонининг хитоби бўйла бўлурму?³...»

Анда Бойўғли айди: «Эй бошинг кесулгур, англаган эмасмусан: «Ўлтурган қиз ўрнин тспар».

Анда Гунашбону ойм айди: «Эртаги савдонинг даҳсар огирлиғи бор», «Кечки экиннинг хатари бор» ва яна айтибдурларким: «Эртаги ишни кечга қўйғудек эмасдур».

Анда Бойўғли билдиким, тадбирнинг энги билан тақдирни яшуруб бўлмас эркан. Ўрнидин туруб, Кўрқуш олдиға чиқди.

Кўрқуш айди: «Бўримусиз, тулки?»

Анда Бойўғли айди: «Бу дафъа боринг, дахи бир жавоб олурсиз, илгари ўтган яхшилардин бир масал қолибдур: «Елғиз отни чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам, донғи чиқмас ва яна: «От олсанг уйинг бирла кенгаш»,— дебдурлар. Мен ҳам қариндош-уруғумни йнғиб, машварат айлаб анга яраша сизға жавоб берсам керак»,— дебди.

Анда Кўрқуш айди: «Хайр ишиға ҳеч истихора ҳожат эмас. Нечукким Хўжа Ҳофиз Шерозий⁴ айтибдурларки:

Дар кор хайр ҳожати ҳеч истихора нест»⁵.

Анда Бойўғли айди: «Боламинг ихтиёри қўлидадур».

¹ Гунашбону ойм турмуш қизларининг энг яхшиларидандир.

² Жавоб бермай индамай турганимни шундай тушундингми?

³ Совчи бўлган кишининг яхшилик иши ҳақидаги сўзлари шундай бўладими?

⁴ Хўжа Ҳофиз Шерозий — форс шоирларидан бўлиб, 1369 йилда вафот этган.

⁵ Яхши ишни бажариш учун фол очиб ўтиришнинг кераги йўқ.

Анда Кўрқуш айди: «Андоғ бўлса, бир чучук жавоб беринг, англаб бориб жавоб берай», — деди.

Анда Бойўгли айди:

«Дар ҳама кор машварат бояд,
Кори бемашварат нақў нояд»¹.

Анда Кўрқуш айди: «Машварат бағоят яхшидур. Лекин донишлик бирла қилмоқ керак², боргоҳ ақлу донишдиндур. Хирад сар чашмасидин кўр³, эл изоси анга машхур⁴; оч юриб кекирган, оғзи бирла ишини битирган, гоҳ бечорлиқга иқрор, гоҳ ўзини Таҳматан олувчи баҳодири жаррор⁵; муфт топилганда ошар, ичи пўк, кўзи кўк нодонларга Умар иёр, донишмандлар сафида бир нақши девор⁶, элга маълум ва машхур Муҳаммад Содиқ заргарнинг ўгли паришон рўзғорга кенгашиб, бизни аро йўлда қўйманг».

Анда Бойўгли айди: «Фаросат оёғи оқсоқ, тевадек егани шўра ва янтоқ, илгари ўтган сўзнинг бирини минг қилиб сўзларга тоқ, оёғидин осилган сўтқоқ қушга ўхшаш Жалил бўқоқ ошпаздек бош аҳмоқ эмасман. Кўбга кенгаш, ўз билганингни қил дебдурлар».

Алқисса, Кўрқуш бу навбат фараҳ афзони эшитиб⁷, хурсанд бўлиб, Япалоқ биби манзилига етди. Бойўглининг анчаким, муҳим хайрга рағбати бор эрди, баён қилди.

Алқисса, Япалоққушнинг бир Қарға дўсти бор эрди: Шўранул, қушлар кўзнга гўл, ўз ишига пишиқ, ҳаромзодаи таррор, ўғри мишиқ⁸, ҳариф айёр солор, давлатмандлар аснофида мумсик беор⁹, ҳар мурда устида гайёр, йигирманинг бешини мустаҳақга бериб, ўн бешини қўйнига урган, тумшуғи шоҳ Зокирбой кафшфурушнинг тумшуғига ўхшар экан. Ушал диёрда Малики Шоҳинки, қушларнинг шоҳлиғи анга мансуб эрди ва Кулонкир

¹ Ҳар бир ишда маслаҳат лозим, маслаҳатсиз иш яхши эмас.

² Уйлашиб, ақл билан маслаҳатлашмоқ керак.

³ Ақл булогн билан кўриб, подшо саройи (боргоҳ)ни ақлли ва билимдонлар билан тўлдир.

⁴ Шундай бўлмаса, халқнинг таъна қилиши турган гап.

⁵ Баъзан ўзини Таҳматан (Рустамнинг лақаби) деб билувчи кўрқмас қаҳрамон.

⁶ Билимдонлар қаторида бир девор нақши.

⁷ Кўрқуш шодлик бағишловчи хуш хабарни эшитиб...

⁸ Мушук.

⁹ Бойлар орасида беор, бахил.

султон анга дангалнишин паҳлавон эрди¹, Шўранулни Малик Шоҳин жанобиға севинчиға чоптурди. Манозил ва мароҳил тай қилиб, Малик Шоҳининг боргоҳиға келиб, таъзим ва тавозиъ бирла салом қилиб, Япалоққушнинг руқъасини узатди. Малик Шоҳин нома мазмунини англаб, бир замон таваққуф айлаб² айдики: «Сени юбормаса бўлмасмуди?»

Анда Шўранул айди:

Сарнавишти аҳли маъно чун қалам бошад сиёҳ³.

Эй подшоҳи олампаноҳ, ўзлари маъни фойдасидин бебаҳра эканлар. Сизга сурати ёмон бўлса, маънонинг гули бўлса ҳам, хуш келмас экан. Андоғ бўлса, сўфи Қўчқордек бўлса, нодон, ҳақ сўз анинг олдида ёлғон, эрта-кеч қўлида тасбиҳ, вирди анинг ҳарза сафиҳ, суратда ҳеч ками йўқ ва маъно бежо кетса, гами йўқ⁴ ва гоҳо кампирлардек энгашган, сочбоғи ер супурган ва тоқясини чеккасиға осган. Олурда ҳисоби тўққуз, берурда саноғи ўттуз; тўғри сўзга тўғоноқ, изо ва кулфатга ёвуқроқ⁵, макр ва ҳийлада шайтондин муфсидроқ, кўрунмоқға юзсиз, сўзи тузсиз; ёзда совуқ, қишда иссиғ, шарорат пешаликда Ҳомондин⁶ шадидроқ⁷, курк товуқдек сувга пишарга ўнгроқ⁸, одамизод аросида Сайд Азимхон манзур бўлса, мен андин аҳмоқроқму?» — деди.

¹ Уша мамлакатда Малик Шоҳин деган бўлиб, қушларнинг шоҳлиғи унга тегишли эди («қушларнинг подшоси эди» маъносида) ва Кулонкир султон унинг юқори даражадаги, ҳурматли паҳлавони эди...

² Бир қанча вақт тўхтаб, бир оз жим қолиб.

³ Илм аҳлининг бахти қалам сингари қора.

⁴ Ҳар кун қиладиган иши бемаълилик, нодонлик, ганқин кўринишида камчилиги йўқ, бирор сўзнинг маъноси нотўғри кетса ҳам ҳам чекмайдиган...

⁵ Бировни уялтириш ва кулфатга солишга яқинроқ.

⁶ Ҳомон — Фиръавн вазирининг номи, золим ва бахил одам бўлган.

⁷ Ёмонликни одат қилиб олишда Ҳомондан шилдатлироқ.

⁸ Одатда товуқ курк бўлганда тухум қилишдан қолади, бундай товуқларни куркликдан қутқариш учун сувга пишадилар. Курк товуқ ўжарроқ бўлади, одамларга югуради; ёки курк говуққа тухум бостирадилар, у жўжа очади, ўшанда ҳам ўжарлиги қолмайди. Ўжар, баджаҳл, нодон, сассиқ одамларни шундай курк товуққа ўхшатилади, уни ҳам сувга пишиб олишни маъқул кўрадилар.